

Een ander verhaal; een alledaags verhaal
Peter Beijer, 2021

BrabantKennis heeft in de verkenning "Land van Schaarste en Overvloed" en in de longread "Wat is er aan de rand?" de toekomst van het Brabantse platteland op de agenda gezet. De verkenning uit haar zorgen over het Brabant 'waar de balans meer en meer zoek raakt, (waar) wonen, landbouw, logistiek, recreatie, natuur, innovatief ondernemen en duurzaamheid vechten (...) om een plekje.' BrabantKennis vraagt zich af wat het toekomstperspectief voor het platteland is. Als aanzet geeft de longread aanbevelingen om "de rand te versterken en leefbaar te houden en groeiend *onbegrip* te voorkomen".

Je zou de longread, om de 18^e eeuwse filosoof David Hume te parafaseren, een beschrijving van 'what if' en 'what ought' kunnen noemen. Het is een voorzichtige manier om, lerend van wat je om je heen ziet, na te denken over wat er zou kunnen worden gedaan; willen we de leegloop in een bepaald dorp tegengaan, dan zou het bouwen van woningen een goede route kunnen zijn. Hume wijst erop dat we moeten uitkijken om uit 'what is' af te leiden wat het 'what ought' zou moeten zijn. Zeggen hoe de wereld behoort te zijn op basis van een persoonlijke waarneming, is een risicovolle stap. We bekijken de wereld om ons heen altijd vanuit een bepaald perspectief en kleuren daarmee ook onze ideeën. Het beeld dat een agrariër van het Brabantse platteland heeft, verschilt waarschijnlijk van het beeld dat een stedeling heeft en een natuurbeheerder zet daar weer een ander beeld naast. Die beelden worden nog eens versterkt door de gerichte informatie die sociale media geven. Eenmaal in een bubbel terechtgekomen dan is de kans groot dat je de daarbij passende informatie krijgt. Een debat om die verschillende beschrijvingen van Brabant en de daarbij horende toekomstbeelden wat nader tot elkaar te brengen, is nog maar nauwelijks begonnen.

In dit essay wil ik de vraagstukken waar Brabanders mee worden geconfronteerd, vanuit een ander perspectief, het perspectief van het alledaagse leven, bekijken. Door heel specifiek vanuit het perspectief van het alledaagse naar Brabant te kijken, krijgen we mogelijk nieuwe aanknopingspunten om de vraagstukken waar Brabant voor staat aan te pakken en nieuwe ideeën voor een toekomstperspectief. Het is een aanvulling op het 'what if' waarbij de alledaagse werkelijkheid als vertrekpunt wordt genomen om vervolgens te onderzoeken wat het toekomstig Brabant zou kunnen zijn.

Naturalistisch onderzoek in dorpen en op het platteland

Om van een afstand Brabant te beschrijven zijn globale cijfers en beschrijvingen voldoende om een indruk te krijgen, een houtskoolschets met grove lijnen. Naarmate je meer inzoomt zijn kleuren en schakeringen te zien, is beter te zien hoe de provincie is ingericht en nog verder inzoomend worden mensen zichtbaar en krijg je inzicht in de verschillende maatschappelijke posities die mensen hebben, de maatschappelijk perspectieven en de dromen en verwachtingen. Het zicht op de diversiteit van al die levens verdwijnt makkelijk achter de verhalen over de grote problemen en de grote beleidsopgaven; het klimaatvraagstuk neemt het zicht weg op een enkele agrariër die zich afvraagt of hij opnieuw moet gaan investeren. Er blijft zo een schat aan ideeën en aanknopingspunten liggen om een toekomstbeeld voor Brabant te schetsen. De samenleving wordt vooral aan de hand van de grote verhalen beschreven, terwijl juist het alledaagse vorm geeft aan ons leven; "Ofschoon zij niet door welk individu dan ook afzonderlijk wordt gemaakt, wordt de maatschappij geschapen en steeds weer herschapen (...) door de deelnemers in elke vorm van sociaal contact (A.Giddens).

Om dat andere perspectief beter te begrijpen, ben ik gaan praten met agrariërs en burgers, ervaringsdeskundigen bij uitstek. Het was niet zomaar praten, ik heb mij laten leiden door een onderzoeksmethode; Naturalistic Inquiry. Om deze onderzoeksmethode goed te kunnen

plaatsen vragen twee begrippen - 'de alledaagse wereld' en 'de geplande wereld' - om een toelichting. Het onderscheid tussen beide is analytisch, er staan nergens grenspalen die aangeven waar het alledaagse ophoudt en de geplande wereld begint. In werkelijkheid is er sprake van verwevenheid en beïnvloeding. De alledaagse wereld is de concrete werkelijkheid waarin mensen leven, met elkaar omgaan en zin geven aan hun leven. In deze wereld wordt gegeten, gelachen en ruzie gemaakt, uitgegaan, gezinnen gevormd en kinderen opgevoed. Het gedrag is geladen met emoties en is vaak impulsief. Routines, rituelen en normen geven structuur aan het samenleven en zijn het cement in de dagelijkse omgang tussen mensen. Ze geven mensen onderling vertrouwen; een opgestoken hand is niet bedoeld om iemand een blauw oog te bezorgen, maar om te groeten en dat is goed om te weten. In de geplande wereld daarentegen worden het handelen en de normen bovenal bepaald door systeemeisen, hier heerst de rationele mens. Onderlinge verhoudingen zijn hiërarchisch en verschillende partijen strijden om macht en invloed. Het is de wereld van de overheid, het rechtssysteem, de economie, van de lange termijn planning en grootschalige ingrepen, het kader waar de professional werkt. De verwevenheid van de overheid met instellingen en met het bedrijfsleven is groot en zij maken ook onderdeel uit van het systeem, van de geplande wereld. Een deel van het bankwezen wordt niet voor niets omschreven als systeembanken, essentieel voor de Nederlandse economie en de ZLTO is inmiddels veel meer dan een belangenbehartiger, maar is ook onderdeel van het beleidsproces. De verhouding tussen de geplande en geleefde wereld is voortdurend in verandering. Nu zoekt de overheid onder meer door het inkrimpen van de verzorgingsstaat, naar een nieuwe rol. Nieuwe vraagstukken die zich aandienen, zoals het klimaatprobleem of de pandemie, vragen opnieuw om een aanpassing. In beleidsvoornemens klinkt nu door dat 'de leefwereld beter moet worden gekend'. Kennis van het alledaagse is een 'beleidstool' geworden, maar opmerken dat de alledaagse wereld beter moet worden gekend leidt niet automatisch tot ander handelen van professionals, of tot ander beleid. Nieuwe inzichten vragen om andere werkwijzen en om het loslaten van vertrouwde patronen en dan blijkt papier geduldig maar de praktijk weerbarstiger.

Om de alledaagse wereld te leren kennen, is het voeren van gesprekken een van de belangrijkste instrumenten. Die gesprekken zijn meer dan een journalistiek interview. Om de gesprekken te structureren wordt gebruik gemaakt van 'naturalistisch onderzoek'. Een onderzoeksmethode die gebruikt wordt om mensen te bestuderen onder alledaagse omstandigheden en met gewone middelen: observeren, luisteren, gesprekken voeren. Vandaar ook de term 'naturalistisch'. Naturalistisch onderzoek levert geen receptuur op om 'het goede te kunnen doen' en al helemaal geen af te vinken lijstje voor beleidsmakers. Het gaat er niet om inzicht te geven in wat mensen zouden moeten doen, maar om de vraag waarom mensen doen wat ze doen.

De gesprekken duren zo lang als mensen gespreksstof hebben, anderhalf uur en meer is geen uitzondering. De eerste vijftien tot twintig minuten worden vaak gebruikt om stoom af te blazen, om vervolgens op een rustige, bedachtzamer manier verder te gaan. De gesprekken vinden bij voorkeur bij mensen thuis plaats, hun vertrouwde omgeving. Het zijn semi-gestructureerde diepte-interviews, de onderwerpen die aan bod moeten komen, zijn vooraf bepaald. Door geen (papieren) vragenlijst te gebruiken zijn mensen vrijer in het aansnijden van onderwerpen. In het onderzoek wordt geprobeerd zo min mogelijk gekleurde informatie of sociaal wenselijke antwoorden te krijgen, er wordt gezocht naar feitelijke informatie; naar wat mensen écht doen, niet naar wat ze zéggen wat ze doen; de sociale praktijk.

Het eerste contact is een belangrijk moment in het onderzoek. Voor dit type onderzoek is de meest passende manier, contact leggen als een 'toevallige ontmoeting'. Rondwandelen of fietsen in het onderzoeksgebied is de beste manier voor het leggen van zo'n toevallig contact. De onderzoeker kan zo zichzelf en het onderzoek presenteren en ziet waar mogelijke aarzelingen zitten. Aanbellen levert argwanende blikken op, de relatie met colporteurs wordt (te) snel gelegd. Na het eerste contact wordt, via e-mail of telefoon, een afspraak gemaakt voor het gesprek. De gesprekken zelf bieden ook de mogelijkheid om een introductie bij weer

anderen te vragen. Een aanvulling op gesprekken met een of twee personen is een focusgesprek; een gesprek met meerdere deelnemers waarbij deelnemers ook op elkaar kunnen reageren.

Naturalistisch onderzoek levert als resultaat een analyse op die voor de deelnemers aannemelijk moet zijn en recht moet doen aan de informatie die zij hebben gegeven. De analyse wordt door de onderzoeker geformuleerd en is de verantwoordelijkheid van de onderzoeker. Aan de deelnemers wordt geen instemming voor de analyse gevraagd, maar deze moet voor de deelnemers wel geloofwaardig zijn. De gesprekken worden steeds opgenomen en uitgetypt en ter controle voorgelegd aan de deelnemers. Er wordt altijd toestemming gevraagd voor de opname en er wordt gevraagd of het verhaal moet worden geanonimiseerd. De informatie uit gesprekken en van observaties wordt geanalyseerd om zo achter de beweegredenen - motieven - van het handelen te komen, daarvoor worden citaten met elkaar vergeleken en gegroepeerd. Die resultaten worden opnieuw aan de deelnemers voorgelegd.

Bij naturalistisch onderzoek gaat de onderzoeker net zo lang door met het ophalen van informatie totdat herhaald nieuw opgehaalde informatie geen andere inzichten biedt. Dat is het moment waarop het onderzoeksveld voldoende is verkend en de kennis valide is. In onderzoekstermen is er dan sprake van 'saturatie'. Nieuw opgedane kennis wordt voortdurend verwerkt in het onderzoek en gebruikt bij vervolgstappen.

Zijn de resultaten van naturalistisch onderzoek nu representatief? Bij dit onderzoek worden cases niet geselecteerd op basis van een statistisch principe, maar op basis van inhoudelijke criteria en de wens alle eigenschappen van het te onderzoeken fenomeen te ontdekken; 'representativiteit is geen doel op zich; elk verhaal is van waarde. Iedereen beleeft zaken op zijn of haar eigen manier en geen leefwereld is hetzelfde.' (uit; De Alledaagsheid van de Energietransitie) De te onderzoeken groep moet wel een afspiegeling zijn van de diversiteit aan praktijken en van de demografische kenmerken. Waar nodig kan een selectie worden gemaakt om een zo representatief mogelijke groep samen te stellen (sampling).

Een aantal van deze basisregels is in dit onderzoek niet gevolgd. Er is voor gekozen een beperkt aantal gesprekken te voeren. Het onderzoek is bedoeld om inzicht te geven in de methode van onderzoek en te laten zien wat een inkijkje in het alledaagse leven ons kan leren, de resultaten van het onderzoek zijn eerder exemplarisch. Uit de gesprekken zijn citaten geselecteerd, deze staan gemarkeerd in de tekst. De citaten zijn om twee redenen geselecteerd; omdat vergelijkbare opmerkingen in meerdere gesprekken werden gemaakt en daarmee van betekenis zijn voor de beschrijving van het alledaagse. Het kan echter ook omdat een enkele opmerking opmerkelijk is en een bijzondere toevoeging geeft. De spreektaal die in de citaten doorklinkt is aangepast vanwege de leesbaarheid.

Door de pandemie moest het pilot-onderzoek worden aangepast, afspraken voor gesprekken moesten worden afgezegd en nieuwe afspraken waren niet mogelijk. Van de voorgenomen tien gesprekken zijn er vier als face-to-face gesprek doorgegaan. De pandemie dwingt te zoeken naar alternatieven. Meest voor de hand liggend is gebruik te maken van beeldbellen, hiervan is twee keer gebruik gemaakt. Het levert zeker een goed gesprek op en het geeft een beeld van het leven van de mensen met wie het gesprek wordt gevoerd, maar naturalistisch onderzoek krijgt toch pas echt meerwaarde door het voeren van face-to-face gesprekken. Tijdens een van de video-gesprekken werd opgemerkt;

”Ja, ik merk wel dat de smalltalk verdwijnt. Je spreekt over het onderwerp waar je over wil spreken, maar eens een keer over koetjes en kalfjes, dat gebeurt minder. Dat merk ik ook met collega's, je overlegt nu alleen met de mensen waarmee je afspreekt, die je online op hetzelfde moment tegenkomt. Maar (...) even een bakkie doen, dat verdwijnt. Dat is ook wel iets wat je nodig hebt ook om nieuwe ideeën te krijgen”.

Taal en verhalen

Naturalistisch onderzoek gebruikt verhalen (narratieven) als belangrijkste bron. Die verhalen zijn zo belangrijk omdat mensen hun ervaringen en herinneringen voornamelijk opslaan in de vorm van verhalen, mythen. Het biedt mensen de mogelijkheid om gebeurtenissen die zij meemaken te rationaliseren. Verhalen bevatten steeds de complexiteit en tegenstrijdigheden van het echte leven, het zijn geen 'kleine verhalen', integendeel, het is een unieke inkijk in hun kennis, situatie en wie zij zijn. Ze vertellen hoe mensen zin geven aan hun leven, hoe hun relaties er uit zien en wat veranderingen van hen vraagt. Het plezier dat wonen in het buitengebied geeft, is niet te vangen in een vragenlijst, wel in een verhaal.

"Ja, het is gewoon vakantie, elke dag, de rust als je hier bent. Het klinkt heel primair, maar dat is het echt. Laatst werd het mais weer gemaaid, dan kan ik echt genieten van het feit dat het uitzicht weer helemaal terug is (...) je zit veel dichtter op de natuur. Het is ook gecultiveerde natuur, het is geen bos, maar je ziet planten groeien, je ziet vogels vliegen, ja, je hoort de helikopters af en toe, maar verder hoor je heel weinig verkeerslawaaï."

Tijdens de gesprekken zijn mensen uitgebreid aan het woord en door "tapping into human experience" ontstaat een beeld hoe mensen hun leven zien. Die zoektocht is beslist niet hetzelfde als het zoeken naar 'authenticiteit'. Dat neigt veel meer naar een beschrijving van levensstijlen zoals de toeschouwer die graag wil zien.

Philip Blom beschrijft in zijn essay "Het grote Wereldtoneel" hoe door de kleine ijstijd die Europa in de zestiende eeuw trof, oogsten mislukten en er een hongersnood uitbrak. Velen zagen er een straf van God in, anderen wisten dat er een nieuw verhaal moest komen omdat anders de samenleving in chaos uiteen zou vallen: "Europeanen vonden pas geleidelijk manieren om met het ongeluk om te gaan. Langzaam verloor het oude verhaal van de goddelijke bestraffing aan geloofwaardigheid." Er dient zich nu geen ijstijd aan, maar er is wel degelijk sprake van een crisis. De ecologie van Brabant kan de druk niet meer aan, de landbouw moet zich aanpassen, steden en dorpen willen uitbreiden en maatregelen om de klimaatverandering tegen te gaan, zijn noodzakelijk. In het verhaal van Brabant zit, in de woorden van Blom "onder het glazuur een onzichtbare barst. Zonder barst geeft keramiek een welluidende 'ping', een doffe 'tok' geeft aan dat er een barst in zit en dat de schaal onherroepelijk zal breken. (...) De doffe 'tok' die afkomstig was vanonder het oorspronkelijke oppervlak was een teken dat een oude orde aan zijn eind gekomen was en dat er een nieuwe moest worden gevonden". Door te luisteren naar verhalen kunnen we erachter komen waar die doffe 'tok' vandaan komt. Het doffe geluid maakt duidelijk dat de taal niet meer past op de werkelijkheid die zij moet beschrijven.

"Op het boerenland, het platteland, daar praat je gewoon met elkaar, daar los je dingen op. En dan ga je niet ten strijde tegen je tegenstander. Ja. Ik denk dat dat op de lange termijn geen oplossing is op die manier, dat maakt het alleen maar erger. (...) Het gros, zeg maar 80%, 90% van de boeren, is gematigd en die hebben gewoon een manier van doen zoals ik dat zou willen zien.

Er moet dan een andere taal voor in de plaats komen, maar dat is een moeizaam proces, een strijd tussen de verschillende interpretaties van de werkelijkheid. 'De slagvelden ervan strekken zich uit van de politiek en de economische overheersing tot de podia van theaters, bioscopen, sociale netwerken en verenigingen, virtuele werelden en cafés.' (Philip Blom) Het nieuwe verhaal zal moeten laten zien dat veranderingen niet noodzakelijkerwijze verslechtingen zijn, het kunnen ook verrijkingen van het leven zijn, voor bestaande bedrijven net zo goed als voor burgers die in het buitengebied wonen. Vooralsnog lijkt elke verandering als een vorm van verlies te worden gezien, niet alleen van een mogelijk verlies van het bedrijf of van een positie, maar ook van een manier van leven. De - grootschalige - boerenbedrijven

en ecologische boeren lijken nu uit twee verschillende werkelijkheden te komen en dat maakt het begrijpelijk waarom het zo moeilijk is elkaar te verstaan.

”Want als je een vergadering hebt van de ZLTO, dan gaat het over de varkensprijs die omhoog of omlaag is gegaan of zoiets. En als je bij bio-boeren bent, vraag je: hoe gaat het met je gezin? Hoe gaat het met je kinderen? Dat is het verschil tussen boeren.”

Alledaagse verhalen

De longread ”Wat is er aan de rand?” beschrijft in cijfers ontwikkelingen in Brabant, maar verteld ook van de keuzen die een zus en een broer hebben gemaakt. De een zoekt de stad op terwijl de ander in zijn dorp blijft. Dit onderzoek naar het alledaagse ligt in het verlengde van het verhaal van deze twee. Op verschillende plaatsen is een vernieuwde aandacht voor het dagelijks leven zichtbaar. In de politiek klinkt, bij zo goed als alle partijen, de roep om meer in contact te komen met ‘gewone’ mensen. In de media verschijnen vaker portretten van ‘gewone’ mensen en van doorsnee-wijken. Die aandacht is niet helemaal zonder gevaar, zeker niet waar die aandacht een politieke lading krijgt. Naar de alledaagsheid kijken en luisteren naar mensen kan ook resulteren in een klakkeloos overnemen van verhalen en in een al dan niet naïeve vorm van populisme. Een voorbeeld hiervan is een verhaal in het NRC (18-6-2020) waarin wordt verteld over boeren die ruimte moeten maken voor een natuurgebied: ”Terwijl de natuur er nu al floreert, zeggen de boeren. We hebben al zo veel gedaan!.” Ook weer in het NRC (27-6-’20) gaf Tommy Wieringa de auteur repliek: ”De verslaggever sprak dan ook voornamelijk met gangbare boeren, wat zijn voorstellingsvermogen niet zal hebben vergroot. In het leven van veel boeren bestaat er geen stikstof, alleen maar mensen van buiten die zeuren over stikstof.” Programma’s over boeren worden een stuk minder geloofwaardig wanneer eenmaal bekend is dat een (veevoeder)bedrijf deze sponsort. In de gesprekken kwam het argwaan over de berichtgeving in de media ook terug. Het beeld dat in de media wordt neergezet, wordt niet altijd herkend of vraagt om nuancering.

”Er stonden vijf trekkers, daar bij de snelweg. Vol in de krant hier, en ik zag die foto, ik dacht meteen: oh, dat zijn die jonge gasten. (...) Maar ja, zo werkt het tegenwoordig: je maakt een facebook pagina aan, je zet er wat brieven op van medestrijders en je hebt de goede voedingsbodem, wat je daar zaait, geeft je succes.”

De media kunnen ook helpen om een beeld juist scherper te krijgen en de context te vullen met achtergrondinformatie. Ik heb een enkele documentaire als informatiebron gebruikt. Zo gaf een documentaire van Joël Broekaert, ’Joël Lokaal’, een mooi inzicht in de ontwikkeling van de landbouw in Brabant. In de documentaire gaat Broekaert op zoek naar het culinaire effect van de bodemsoort; de smaak van de gewassen die erop groeien. In de uitzending over ’zand’ wordt beschreven hoe het onvruchtbare zand alleen maar voor landbouw is te gebruiken door het flink te bemesten, hoe een verervingsstructuur ervoor zorgde dat eigendommen steeds verder werden opgedeeld en een katholieke moraal het legitimeit gaf. Dat beeld wordt bevestigd in een van de gesprekken.

”En voor de ouders zorgen, want vroeger was het zo, er was geen bejaardenhuis, dus er werd voor de ouders gezorgd. En de ouders gaven aan die oudste de opdracht van jij moet voor ons blijven zorgen. En die oudste zus en mijn vader wilden alle twee boer worden. En er waren twee bedrijven, twee huizen. En toen mijn vader trouwde, toen was het eigenlijk te klein voor twee mensen. En mijn tante die mocht daar blijven wonen om niet. Dus daar kon je niets aan vragen, erfenis of huur.”

Best of both worlds

In de longread klinkt zorg over de toekomst van dorpen, begrijpelijk als we ons realiseren dat in een aantal gebieden sprake is van bevolkingskrimp. Voor deze pilot-studie heb ik daarom specifiek burgers die in een dorp zijn gaan wonen, opgezocht, om van hen te horen waarom zij daar zijn gaan wonen en hoe hun leven er nu uitziet.

Wat opvalt in de gesprekken is dat mensen bewust de sociale dorpsstructuren opzoeken. Onze samenleving wordt beschreven als een netwerkstructuur, waarin mensen vooral lichte, anonieme sociale contacten hebben. Mensen kunnen snel toetreden tot netwerken, maar er ook weer met een relatief gemak uitstappen. Dat beeld van de moderne samenleving lijkt hier te worden gelogenstraft door mensen die in dorpen zijn gaan wonen. Quotes uit verschillende gesprekken schetsen dit beeld.

”Nou, wat ik altijd wel mooi vind, is dat er wel wat sociale controle is in een dorp. (...) En zo woon ik graag, dat er op gelet wordt door anderen en ook weer door mij.”

”Grappig, kom je in een dorp te wonen en dan ga je je plotseling met de politiek bemoeien.”

”Toen werd de hele buurt actief, maar iedereen wordt dan actief in zo’n dorp. Dat is wel heel leuk.”

Op het niveau van de persoonlijke sociale contacten lijken die lichte, anonieme contacten een aanvulling van wat meer geborgenheid, te kunnen gebruiken. De netwerkstructuren op een hoger schaalniveau, de verwevenheid van steden en dorpen, van stad en platteland, lijken juist weer wel te voorzien in een behoefte, want helemaal loskomen van de stad lijkt toch een stap te ver. Zeker wanneer de kinderen wat groter worden, gaat de stad weer een rol spelen. Dat heeft te maken met de schoolkeuze, maar heeft ook een culturele achtergrond. Het lijkt erop dat er gekozen wordt voor ‘the best of both worlds’.

”Ja, dat vind ik ook wel weer dat het erbij hoort, dat je naast een beschermde omgeving ook wel laat zien hoe de wereld echt ver`deeld is en in elkaar zit.”

”Tilburg is dichtbij (...), dan heb je ook de gemakken van de stad op fietsafstand. Voor de dagelijkse dingen gaan wij het dorp bijna niet uit.”

De mogelijkheden om in een dorp een woning te kopen zijn verschillend, maar de ‘Ruimte voor Ruimte-regeling’ komt op verschillende momenten terug. Gebruik maken van deze regeling vraagt wel een lange adem. Voor iemand anders viel de keuze op een vrijgekomen woning, midden in de natuur, tussen de boeren. Voor de dorpen lijkt de bouw van nieuwe woningen van levensbelang. Uit de verhalen blijkt dat er sprake is van een verjonging van de bevolking en van een versterking van voorzieningen, met name van het onderwijs.

Tevredenheid over het dorpse leven, een woning buiten de stad, klinkt in de verhalen door, ook al betekent het dat burgers dichterbij agrarische bedrijven komen te wonen. Mest en gier blijken nauwelijks een bron van overlast.

”Wij vinden het als bewoners prachtig die koeien daar te zien lopen. De kinderen klagen er wel eens over dat de koeien stinken als ze er langs fietsen en soms een keertje als er gegierd wordt. Het ruikt niet lekker, maar ik vind het ook wel weer charmant.”

Teveel beleid?

In gesprekken klinkt veel ongenoegen over het beleid van de overheid. De overheid is dan een verzamelnaam; Rijk, provincie, en gemeente worden vaak in één adem genoemd. Worden de verschillende bestuurslagen gezien als de overheid, de politiek en politici horen daar niet als vanzelfsprekend bij. De politiek heeft een eigen verantwoordelijkheid. In een aantal gesprekken wordt verteld dat de overheid (te)veel eist, soms klinkt juist het tegendeel. Het ongenoegen dat in veel gesprekken terugkomt is bijna altijd terug te voeren op 'niet gehoord worden', of 'zich niet betrokken voelen (of zijn)' bij maatregelen waar mensen in hun dagelijkse leven mee te maken hebben. Dat zou in het verlengde kunnen liggen van een maatschappelijke ontwikkeling waarbij burgers hun plek opeisen en als zelfstandige mensen gewaardeerd en serieus willen worden genomen. Zeggen dat je serieus wilt worden genomen klinkt goed, maar wat betekent dat dan? Met onderzoek naar het alledaagse wordt juist getracht om de aanleiding voor dat ongenoegen concreter te maken, momenten te benoemen waar het beleid of het optreden van overheden tot dat ongenoegen aanleiding geeft.

Het heeft in ieder geval iets te maken met bestaanszekerheid. Centraal in de gesprekken met agrariërs staat het ontbreken van zekerheid voor de lange(re) termijn. Het vertrouwen in beleid wordt ondermijnd doordat het korte termijn beleid, de lange termijn doorkruist.

"De hele boerenstand wist dat het melkquotum, dat is Europees beleid, eraf gaat. (...) Minstens vijf jaar van tevoren wist iedereen dat. Wat denk je dat de reactie van al die boeren was? Ik zag het hier gebeuren; allemaal nieuwe stallen, allemaal twee keer zo grote stallen erbij, want je moet natuurlijk veel koeien hebben. En alle organisaties en de Rabobank, die zaten dat allemaal te pushen."

"En iedere keer waren er subsidiegedreven bijsturingen. Dus de melkquota bij de koeien betekende dat heel veel koeien opgeruimd werden, want er moest 10 % minder melk geleverd worden."

Tijdens de gesprekken geven met name agrariërs aan wat voor hen zeggenschap over het bedrijf en de leefomgeving betekent. Zij vragen zich af wat zij nog hebben in te brengen, wanneer de controles zo streng zijn.

"Je wordt landelijk zo gecontroleerd. Wij hebben nu op moeten geven voor welk perceel we mais rijden, zodat ze dat kunnen controleren. ... Dan gaan ze, nu volgens mij ieder uur foto's maken, vanuit een satelliet."

Niet gerespecteerd worden en een gebrek aan waardering voor het werk dat wordt gedaan, wordt in verschillende gesprekken verteld.

"Als wij hier aan het werken zijn, mijn slager begint 's morgens om zes uur, die is om een uur of drie, vier klaar, met een uur pauze. (...) En dan komt er zo iemand met een witte jas en een pen en een computer, en die vraagt 120 euro per uur, om ons te controleren. (...) En dan duurt het nog 2 maanden voordat je een rapport hebt."

En het is beslist niet alleen de overheid die het beleid maakt en verantwoordelijk is voor de uitvoering van dat beleid. Aan diezelfde tafel zitten ook partijen als de ZLTO en het bankwezen, in dit kader is dat vrijwel altijd de Rabobank, zij bepalen mede het beleid dat de geplande wereld formuleert.

"Dus ja, zo ben je als ZLTO continue aan het laveren tussen de verschillende sectoren (...) Nu krijg je meer belangentegenstellingen; als dan de mestwetgeving

of zo tegen een sector in gaat, dan moet jij als ZLTO vertegenwoordiger maar iedereen vertegenwoordigen.”

”En dan merk je dat de ZLTO toch ook wel echt een club is van primaire boeren, op het moment dat dingen die minder met primaire landbouw te maken hebben, te veel aandacht krijgen ... dan zetten ze het toch heel even een beetje aan de zijkant.”

Een nieuw verhaal?

Blom heeft met zijn analyse van de kleine ijstijd laten zien dat het voor een antwoord op een crisis belangrijk is dat er nieuwe verhalen worden verteld en er een nieuwe taal ontstaat om de weg uit de crisis te beschrijven. De vraag die zich nu aandient is of er uit de gesprekken contouren zichtbaar van een nieuw verhaal.

Een eerste aanzet geven de verhalen van mensen die in dorpen zijn gaan wonen. De tevredenheid over hun keuze spreekt uit hun verhalen. De verwevenheid van steden met het platteland lijkt voordelen te bieden, alle voordelen van het buiten wonen en tegelijkertijd kunnen terugvallen op de gemakken van de stad.

Een tweede aanzet lijken initiatieven van burgers én van agrariërs om zelf de regie te nemen. Het beleid dat er op is gericht de participatiesamenleving vorm te geven is gebaseerd op de overtuiging dat burgers niet, of onvoldoende actief zijn, dat de samenleving als los zand aan elkaar hangt en dat beleid moet worden ontwikkeld om die ontwikkeling te keren. Maar kijk je goed naar het alledaagse dan lijkt het tegendeel waar. Diverse onderzoeken bevestigen dat ook: “De samenleving hoeft niet te worden gerevitaliseerd”, want “de vitale samenleving (...) bestaat in Nederland al!”² Dat mensen dingen doen voor elkaar, zoals vrijwilligerswerk, “bestaat bij de gratie van de oprechtheid en passie waarmee burgers zich voor elkaar inzetten”³. Er zijn daarvoor diverse voorbeelden te vinden. Heel concreet zijn burgers in Brabant bezig met het oprichten van Herenboerderijen, boerderijen in coöperatief eigendom van de leden. In Brabant zijn het er inmiddels vijf en er wachten nog diverse initiatieven. Het is een reactie op de gangbare landbouw; zelf kunnen bepalen wat en hoe eten wordt verbouwd. Maar er zijn meer initiatieven. Via Boerschappen leveren boeren hun producten direct aan klanten. Klanten kunnen op verschillende plekken hun voedselboxen ophalen. Rondom het natuurgebied de Loonse en Drunense duinen is de Stichting Duinboeren actief. De Brabantse Milieu Federatie heeft het initiatief genomen voor het-goed-boeren netwerk, een groep boeren die het beleid willen beïnvloeden.

”We zijn met een man of 10, 12, en met een flinke kring eromheen. En ons doel is om beleid te beïnvloeden, om elkaar te beïnvloeden; er zijn bioboeren, gangbare boeren... van alles en nog wat. Ja, het blijft onder de radar, nu zeker, omdat er zo’n beetje een tijdsgeest is die ... Ja, ik ga mijn kop niet boven het maaiveld uitsteken, omdat ik gewoon neergesabeld word, om het maar gewoon even heel plastisch te zeggen”.

En her en der zijn agrariërs met een winkel begonnen waar vaak zelfgemaakte producten worden verkocht. Het zoeken naar zelfstandigheid, minder afhankelijk willen zijn van de tussenhandel komt in meerdere gesprekken terug.

”Mijn moeder had die winkel al heel klein, al jaren. En ergens was er een gevoel van, die korte keten, zelf de consument zien te bereiken en zelf grip hebben op de verkoopprijs die je zelf bepaalt. Dus iedere horecagroothandel, iedere partij die alleen maar verhandelt, maar geen eigen product heeft, wat voegt hij toe?”

En dat zijn geen initiatieven langs de zijlijn. Ook binnen de ZLTO krijgt deze ontwikkeling meer aandacht, ondanks het feit dat wordt gezegd dat de ZLTO vooral de belangen van de primaire boeren behartigt.

”Dé ZLTO die bestaat niet, het zijn afdelingen. lokale afdelingen met lokale boeren bestuurders, ook de gekke Henkies zitten daarbij. (...) En ik zit in de commissie multifunctionele landbouw, en de voorzitter van de commissie is één van de hoofdbestuurders. Wij voeden als mensen van multifunctionele landbouw het hoofdbestuur.

Bij de Rabobank lijkt ook wat te schuiven.

”Terwijl de Rabobank, als ik kijk naar die Zembla-uitzending, de man, hoofd duurzaamheid of zoiets dergelijks, die zit daar heel schuld bewust: ‘Wij zijn wel schuldig aan wat ze zich nu ontwikkelt en we gaan het anders doen.’”

En dat het niet voor iedereen even makkelijk is om veranderingen door te voeren, wordt ook verteld.

”Zou biologisch gaan een oplossing zijn? Ja, maar dat zit niet genoeg in mij, denk ik. Ik ben te weinig akkerbouwer, om het zo maar te zeggen, om heel veel tijd in mijn grond te steken. De gronden liggen versnipperd. Ik heb niet een mooie huiskavel van 20 of 25 hectare. Het is allemaal daar 3, daar 5, daar 2. Liggen allemaal tussen niet-biologische boeren in. Als ik daar als biologische boer tussen zou gaan zitten, dan ga ik niks als ruzie maken met mijn burens, want dan moeten zij meer spuiten, omdat ik het niet doe. Die omslag die ik toen met die geiten heb gemaakt, door die Q-koorts, echt die knak in je kop, die heeft nog niet betekend dat ik ook zover om kan denken dat ik dat hele biologische verhaal helemaal zie zitten.”

Toeleveranciers en afnemers spelen hierbij ook een belangrijke rol. Een agrariër die biologische varkens wilde gaan fokken, bleek plots geen afzet meer te hebben.

”Maar op een gegeven moment, iedereen breidde maar uit en wij hadden 140, 150 zeugen. Toen wilden ze (red. slachtbedrijven) de biggen niet meer omdat ik te weinig aantallen had. Dus je produceert op een bepaalde manier en alles om je heen breidt uit, grotere stallen, maar ik had te weinig aantallen per week. Toen wilden ze me niet meer. Ja, zo gaat dat.”

En ondanks diverse verhalen van nieuwe initiatieven en het zoeken van agrariërs naar nieuwe wegen, vertellen burgers die tussen de boerenbedrijven wonen, dat oude gewoonten nog lang niet zijn verdwenen.

”Er zijn heel veel grote bedrijven gemaakt, je ziet kleine bedrijven weggaan, en je ziet hele grote bedrijven terugkomen. Aan de overkant van de straat is een heel groot koeienbedrijf gekomen. En je ziet kleine bedrijven, die zijn eigenlijk opgekocht op die manier, ook gronden van een rechtstreekse buur, van mensen zeg maar die zijn vertrokken, waar de zoon en dochter van terugkomen, die hebben ook alle gronden overgenomen.”

En het verhaal over het mestvraagstuk is nog vooral het oude verhaal. Mest is nodig om te kunnen boeren, dat geldt zeker voor de zandgronden in Brabant, maar het is ook een verdienmodel. Heb je meer grond dan beesten, dan mag er meer mest worden uitgereden. Dat beeld komt terug in de uitzending van Zembla; ‘Het excuus van de Boerenleenbank.’

”Heel mijn leven is het zo dat je probeert om te produceren navenant je voer- en mestruimte hebt. En die mestruimte begint nog bijna belangrijker te worden als het voer, want het voer is nog makkelijker scherper in te kopen, maar dat geldt niet voor de mestprijzen.”

Behoedzaam bestuur

Er staat nu nog een vraag open; hoe verbinden we dit alledaagse verhaal met de geplande wereld en kunnen we voorkomen dat dit alledaagse verhaal slechts een zoveelste beleidsinstrument wordt. In de verschillende gesprekken en uit de bronnen die gebruikt zijn, klinken aanzetten voor een nieuw verhaal. Dat is een verhaal dat klinkt in het alledaagse, maar zitten daar ook elementen in die partijen uit de geplande wereld kunnen helpen bij het schrijven van hun verhaal? Bij een aantal auteurs die het alledaagse - mede - als uitgangspunt nemen voor het doen van aanbevelingen voor het handelen in de geplande wereld, zijn uitgangspunten te vinden om de afstemming tussen alledaags en gepland te verbeteren.

De overheid heeft veel gezegd en geschreven over wat zij vindt dat de samenleving zou kunnen, willen én moeten. Bij herhaling zijn uitspraken gedaan hoe zij anders wil omgaan met de samenleving en met burgers, maar overheden vinden het lastig om te gaan met een samenleving die zich op uiteenlopende wijzen organiseert en burgers ècht te betrekken bij beleid. Initiatieven uit de alledaagse wereld worden soms al te makkelijk overgenomen door professionals om het toch maar volgens haar eigen methoden te doen. De overheid is - volgens Willem Trommel - een 'gulzig bestuur' geworden en beweegt zich steeds dichter tegen de leefwereld van burgers aan, maakt hen medeverantwoordelijk voor de uitvoering van bestuurstaken, terwijl de werkelijke besluiten toch elders worden genomen. In het beleid serieus aandacht aan de alledaagsheid geven vraagt om wederzijds respect en een politiek-bestuurlijke mentaliteit die de 'praktijk van het samenleven' respecteert. Het is vooral de uitvoeringspraktijk waar tijdens de gesprekken opmerkingen over worden gemaakt. Dat lijkt ook voor de hand te liggen, in die uitvoeringspraktijk ontmoeten het alledaagse en het geplande elkaar. Als de alledaagse en geplande wereld ergens tegen elkaar schuren dan is juist daar en ook het meest voelbaar. Gevraagd naar ervaringen met de overheid, dan zal met name die uitvoeringspraktijk een bron voor verhalen zijn. Dat de uitvoeringspraktijk vaak wordt genoemd is niet heel verwonderlijk, het gaat wel eens mis. De parlementaire onderzoekscommissie 'uitvoeringsorganisaties' - de commissie-Bosman - omschrijft de gevolgen ervan als: 'De wetgeving is voor een op de vijf Nederlanders te complex. Kamer en kabinet houden onvoldoende rekening met de praktische uitvoerbaarheid - daarom komen miljoenen burgers in de knel'. Een beeld dat in de toeslagenaffaire pijnlijk duidelijk werd.

Om een analyse te kunnen maken van de gesprekken, heb ik gezocht naar een kader waarbij, net als in deze pilot, getracht wordt het alledaagse en het geplande op elkaar te betrekken. De bestuurskundige Willem Trommel biedt hiervoor een aantal inzichten: 'als we beter in staat zijn de 'eigen logica' van de maatschappelijke 'praxis' te doorgronden, brengt ons dat vanzelf tot meer bestuurlijke behoedzaamheid. Niet alleen zullen we veel beter begrijpen waarom we soms maar beter helemaal niets kunnen doen, of vormen van falen moeten aanvaarden, ook kan het ons iets leren over wat we nog wel kunnen, en misschien zelfs moeten doen. Realiteitsbesef scherpt de handelingsbekwaamheid.'⁴

Ik gebruik dat begrip 'bestuurlijke behoedzaamheid' om opmerkingen over het overheidsbeleid die tijdens de gesprekken werden gemaakt, beter te kunnen duiden. Het zeker niet zo dat bestuurlijke behoedzaamheid leidt tot een terugtrekkende overheid. De politiek wordt zelfs uitgedaagd om de zo gemiste visie en daarmee zekerheid te bieden.

”Ja, heb nou toch eens wat lef en begin nou toch eens met een visie, van: waar denk je dat het naartoe gaat? Want daar kom je altijd op uit.”

In verschillende gesprekken hoorde ik de oproep om familiebedrijven een prominente plaats in het nieuwe verhaal voor Brabant te geven.

”Ja, je zou de familiebedrijven moeten doodknuffelen en meehelpen naar een stukje meerwaarde denk ik. En ik denk dat dat de beste manier is om een goede landbouwstructuur in Nederland te houden.”

In andere bewoordingen, maar ook met een verwijzing naar familiebedrijven, werd gewezen op het belang om de middelgrote bedrijven overeind te houden.

“Waar ik me zorgen over maak, zijn de normale gezinsbedrijven met 100 koeien, of een paar honderd zeugen, die geen sloot geld meekrijgen. (...) En het is geen status, als jij een veehouder bent en je bent 25 en je hebt zo'n 80 koeien. Die gaat in een vergadering niet trots vertellen: ja, ik heb 80 koeien.“

Het belang van deze bedrijven is mogelijk niet alleen voor het aanzicht van Brabant van belang.

”Voor je het weet is de agrarische wereld een groot industriepark.”

Maar ook op persoonlijk vlak zijn deze bedrijven van belang.

“(...) En krijg ik meer waardering, en arbeidsvreugde en noem maar op, dat soort dingen. Ik vrees dat op de lange termijn de gezinsbedrijven de dupe zijn; die hebben gewoon niet genoeg geld, die knallen die aangepaste vloeren er niet zomaar in.”

Behoedzaam bestuur betekent ook rekening houden met de gevolgen van beleid en van besluiten die worden genomen. Een van de klachten die klinkt is de doorlooptijd van beleid. Het is beslist niet zo dat dat altijd te lang is, integendeel, soms gaan de veranderingen veel te snel. Het resultaat is onzekerheid. In verschillende gesprekken komt het tempo en het bieden van zekerheid terug.

”Een jong gezin, melkveebedrijf, moet verplaatst worden voor uitbreiding van het dorp. De provincie koopt voor hen een locatie. Hij wil daar een melkveebedrijf neerzetten. Bouwt een nieuwe stal, een grote nieuwe stal, met twee robots. (...) Komt de fosfaat wetgeving, op 1 juli 2015, zo veel koeien en niet meer. Dus die man zit in de problemen, want die heeft uiteraard die stal niet vol... Helaas, alle koeien verkocht, de helft van zijn grond verkocht... ergens moeten gaan werken. Toekomst van één van zijn zonen helemaal weg.

Voor behoedzaam bestuur is aanhaken op 'natuurlijke momenten van verandering' een belangrijk instrument, een generatiewisseling is zo'n moment en kan een aanleiding zijn om een verandering in gang te zetten, problemen in een bedrijf kunnen - helaas - ook aanleiding zijn voor verandering. Een initiatief van de provincie is VAB impuls, waar gebruik wordt gemaakt van dergelijke natuurlijke momenten, dat is zo'n vorm van behoedzaamheid.

”Boeren die met vrijgekomen agrarische bedrijven zitten, die kunnen een voucher aanvragen, voor 4000 euro. En daarvoor krijgen ze middelen, ze kunnen dat besteden aan advies, en dat zijn wij (red. VAB impuls) dan: een club van een man of 50 met verschillende expertises, die naar die boeren gaan, keukentafelgesprekken houden en zoeken naar duurzame oplossingen (...) Het is

ook onze opdracht om een duurzame oplossing te zoeken. Dus dan zoeken we: wat zouden je kinderen willen, of hoe zit het met de burens, of wat zijn je hobby's... even met een helicopterview er naar te kijken, proberen in die mensen hun hoofd een proces op gang te brengen, van: hoe zou het hier eruit kunnen zien over vijftien jaar?"

Om af te ronden.

Dit pilot-onderzoek is opgezet om na te gaan welke mogelijkheden naturalistisch onderzoek in zich herbergt om het alledaagse te begrijpen. En natuurlijk, het is 'in the eye of the beholder' om daarover te oordelen. De waarde van het onderzoek zou kunnen worden beoordeeld door de mate waarin het nieuwe en mogelijk ook andere inzichten biedt.

Voor naturalistisch onderzoek wordt tijd genomen om te luisteren naar verhalen uit het alledaagse, er zijn geen verplichtingen en er valt geen politiek gewin te behalen, mensen worden onvoorwaardelijk serieus genomen. Als een vorm van tegenprestatie bieden mensen een vaak heel persoonlijk inzicht in hun leven. Om de barst in het glazuur te kunnen verklaren zijn die verhalen nodig.

Zoals gezegd bevat dit essay geen afvinklijstje voor beleidsmaker, wel een oproep om behoedzaam met het alledaagse om te gaan. Behoedzaamheid die blijkt uit begrip en respect voor het alledaagse, verantwoordelijkheid nemen voor de gevolgen van beleid en begrijpen dat gras niet harder groeit door eraan te trekken.

Meer informatie en geraadpleegde literatuur:

- verkenning 'Land van schaarste en overvloed' (<https://www.brabantkennis.nl/trend/land-van-schaarste-en-overvloed>)
- J. Beuving & G. de Vries, *Doing Qualitative Research*, Amsterdam 2015
- P. Beijer e.a., *De waarde van het alledaagse*, Haarlem 2017
- P. Blom. 'Het grote wereldtoneel
- M. de Certeau, *L'invention du quotidien*, Paris 1980
- A. Giddens, *Nieuwe regels voor de sociologische methode*, Baarn 1979
- Joël Lokaal, uitgezonden in november en december 2020
- A. Reijndorp, *De alledaagse en geplande stad*, Haarlem 2010
- W. Trommel & J. van den Berg, *Échte wederkerigheid venedert niet*, Sociale Vraagstukken, 15 april 2012
- W. Trommel, 'Gulzig Bestuur', Den Haag 2009
- Zembla; "Het excuus van de Boerenleenbank" (28-01-2021, BNNVARA)